

ТРИНАДЦЯТЬ ЕТАПІВ ПЕРЕКЛАДУ
ВЛАСНИХ ІМЕН ТА НАЗВ

М.В. Бережна

Дослідженню ономастики присвячували свої праці багато лінгвістів, серед яких Л.О. Белей [1], В.М. Калінкін [2], Е.Б. Магазаник [3], М.Р. Мельник [4] та інші. Серед небагатьох наукових праць з перекладу, де глибоко аналізується передача власного імені, можна назвати монографії В.С. Виноградова [5], С.Влахова і С. Флоріна [6], Н.К. Гарбовського [7], а також Д.І. Єрмоловича [8] та інших. Більшість праць з перекладознавства концентрують увагу на перекладах в дихотомії англійсько-російська. В даній роботі аналізуються українські відповідники, що й зумовлює її актуальність.

Мета статті – розкрити тринадцять етапів стратегії перекладацької роботи, в результаті яких перекладач приймає рішення щодо способів передачі власних імен і назв на мову перекладу. У статті також розглядаються типи ономастичних відповідників та методи їх формування при перекладі.

У роботі було проаналізовано 212 прикладів власних назв та імен з роману Дж. К. Ролінг «Harry Potter and the Philosopher's Stone», а також їх відповідники в російському перекладі «Гаррі Поттер и философский камень» (перекладач І.В. Оранський), а також в українському перекладі «Гаррі Поттер і філософський камінь» (перекладач Віктор Морозов).

На першому етапі роботи над передачею власних імен і назв перекладач повинен впевнитися в тому, що перед ним саме власне ім'я чи назва.

В англійській мові для позначення того, що слово є власним ім'ям, як правило, використовують велику літеру, проте з великої літери можуть писатися не лише імена власні. Так, наприклад, в оригіналі зустрічаємо таке слово, як *Muggle* / *магл* / *магл*, що означає людину, позбавлену магічних властивостей. Автор пише його з великої літери за аналогією до написання національності. Обидва перекладачі встановили, що слово не є іменем власним, і в перекладах пишуть його з маленької літери (за аналогією до написання національностей в мовах перекладу).

На другому етапі перекладач повинен встановити, до якого класу предметів (денотату) належить власна назва. В оригіналі одна з героїнь має чотирьох котів: *Mr. Paws*, *Snowy*, *Tibbles*, і *Tuftu* (*містер Ланка*, *Снежинка*, *Хохолок* / *Лапонька*, *Білосніжка*, *Мурчик*, *Марсик*). Бачимо, що в російському перекладі бракує одного імені (а саме перекладу імені *Mr. Tibbles*). А саме цей кіт з'являється ще раз в четвертій книжці. Таким чином, в російському перекладі в першій книзі *Mr. Tibbles* взагалі залишається без імені, а в другій – перетворюється на чоловіка на ім'я *містер Тіблз*, а в українському в першій книзі він *Мурчик*, а в четвертій – *містер Тиблз*. Читачу не зовсім зрозуміло, що ж то за чоловік такий, а перекладачі, мабуть, просто забули, що мова йде про kota.

На третьому етапі перекладач повинен встановити національно-мовну належність та інші характеристики сигніфікату. Однією з таких додаткових важливих характеристик є стать. Наприклад, один з героїв має пацюка, якого звати *Scabbers* / *Короста* / *Скеберс*. Власник декілька разів називає свого щура *he*, тобто «він». В російському ж перекладі читаємо *вона*. А в подальшому тексті з'ясовується, що *вона* - це насправді зачаклований чоловік.

На четвертому етапі перекладач повинен встановити, чи є власна назва одиничною чи множинною. В оригіналі при переліку всіх страв на банкеті на честь вступу нових студентів до школи чаклунства була і страва, названа *Jell-O*. Обидва перекладачі встановили, що це товарний знак желе і мусів, що їх випускає фабрика з такою самою назвою; встановивши множинність власної назви, обидва перекладачі передали її просто як «желе».

На п'ятому етапі перекладач повинен встановити, чи не має власне ім'я традиційних відповідників. Наприклад, в романі та його перекладах знаходимо: *Bristol* / *Бристоль* / *Брістоль*, *Christmas* / *Рождество* / *Різдва*, *Yorkshire* / *Йоркшир* / *Йоркшир*. При перекладі російський перекладач скористався традиційними відповідниками 10 разів, український – 11. Крім того, традиція також має існувати і при перекладі наступних книжок циклу (див. приклад до другого етапу).

На шостому етапі, встановивши відсутність традиційних відповідників, виявити, чи можливо перенести власне ім'я в переклад в його оригінальному написанні. Прикладів такого перенесення встановлено не було.

На сьомому етапі при неможливості прямої передачі необхідно обрати метод передачі формальної подібності (транскрипція чи транслітерація). Виявлено 139 прикладів передачі власних імен і назв за допомогою транскрипції / транслітерації в російському перекладі та 157 в українському.

Так, наприклад, були транскрибовані такі імена та прізвища: *Sirius Black* / *Сириус Блэк* / *Сіріус Блек*, *Albus Dumbledore* / *Альбус Дамблдор* / *Албус Дамблдор*, *Harry Potter* / *Гарри Поттер* / *Гаррі Поттер*. Треба зазначити, що на практиці транскрипція та транслітерація часто збігаються за формою, крім того, бувають випадки, коли в одному слові використовують обидва методи.

Як правило, поряд з методом транскрипції та транслітерації використовують метод морфограматичної модифікації. Прикладів використання цього методу в перекладах було виявлено 7 для російського та 4 для українського. Наприклад, в оригіналі ім'я подруги Гаррі Поттера – *Hermione*, в російському перекладі – *Гермиона*, в українському – *Герміона*. Або ім'я головного негативного героя – *Voldemort*, в російському перекладі – *Вола-де-морт*.

Поряд з вказаними методами на даному етапі також може бути застосований метод транспозиції імені власного з ресурсів мови перекладу. Так, в українському перекладі ім'я *Hannah* передається як *Анна*.

На даному етапі можливе також застосування методу семантичної експлікації. В романі та його перекладах не було встановлено прикладів коментуючого перекладу, однак було знайдено 4 випадки уточнюючого перекладу у російському тексті та 2 в українському. Наприклад, обидва перекладачі вважали за потрібне передати *Surrey* як *графство Суррей*.

Крім вже зазначених методів, на даному етапі також можна використати метод обмеження варіативності власного імені чи назви. Прикладів застосування інших форм назв було знайдено 3 в російському та 3 в українському перекладі. Наприклад, назви мітел в оригіналі містять цифри, що пишуть літерами: *Nimbus Two Thousand*; мовам перекладу не притаманне таке написання, тому обидва перекладачі передають їх так: «*Німбус-2000*» та «*Німбус-2000*».

На восьмому етапі необхідно перевірити отриманий результат на благозвучність. Приклад невиконання такої перевірки зустрічаємо при перекладі прізвища найближчих родичів Гаррі Поттера, в сім'ї яких він і виховується. В англійському тексті це прізвище *Dursley*, в російському перекладі читаємо *Дурсль*, в українському – *Дурслі*. Які асоціації має викликати таке прізвище у англо-, російсько- та україномовного читача? І у російськомовних, і в україномовних читачів прізвище *Дурсль* / *Дурслі* асоціюється зі словом «дурний» у значенні «поганий» або «нерозумний» (особливо в контексті подій і вчинків персонажів, що мають це прізвище). Через те, що в багатьох прізвищах внутрішня форма не забулася, а разом з нею потенційно збереглося забарвлення антропоніма, в певних контекстуальних

умовах може бути розкрито його значення. Тому навіть звичні прізвища в спеціально організованому контексті можуть виконувати функції значеннєвих власних імен [5, 163]. У наведених перекладах саме це і відбувається. У англомовних респондентів прізвище *Dursley* не викликає ніяких негативних асоціацій і говорить лише про те, що сім'я, яка його має, родом з Британії. В книзі Д.І. Єрмоловича «Імена власні: теорія і практика перекладу міжмовної передачі» знаходимо правило передачі поєднання –иг- як –ер- [8, 302]; в такому разі родичів Гаррі Поттера звали б *Вернон* та *Петунія Деслі*, а їхнього сина – *Дадлі Деслі*. Тоді прізвище не додавало б саме по собі негативного забарвлення образу сім'ї родини Гаррі.

На дев'ятому етапі перекладач повинен перевірити відповідник на входження в синтагматичну і парадигматичну систему мови перекладу. На десятому – перевірити збереження рівнозначності імені при передачі формально різних його варіантів. Так, наприклад, ім'я *Dudley* в оригіналі має форми *Duddydums* та *Dudleykins*, в російському перекладі – *Дадлик*, в українському – *Дадличок*, *Дадлик*.

На одинадцятому етапі перекладач повинен перевірити збереження в перекладі аспектів значення власного імені. Можна додати, що перекладач на даному етапі повинен також перевірити, чи не надав він новоутвореному власному імені чи назві нових аспектів, таких, яких не мав на увазі автор оригіналу. Прикладом невиконання такої перевірки можна вважати таке: назва навчального закладу, що його має відвідувати Гаррі протягом семи років – *Hogwarts*, в російському перекладі – *Хогвартс*, що на волішебном язике означає «вепрь», в українському – *Готвортс*. По-перше, за логікою російського перекладача назва навчального закладу має означати не «вепрь», а «бородавки вепря». А по-друге, сама Ролінг не вважала *Hogwarts* значущою власною назвою. Очевидна помилка російського перекладача в тому, що він побачив і вирішив донести до читача такий зміст, якого не мав на увазі автор.

На дванадцятому етапі перекладач повинен встановити, чи має власне ім'я внутрішню форму, і якщо так, встановити її актуальність. Справжня творчість перекладача при передачі власних імен і назв починається в той момент, коли він зустрічає так звані значеннєві (значущі, номінативно-характеристичні) власні імена, прізвища та прізвиська. Тоді ж з'являється і перекладацька проблема, пов'язана з аналізом суті та функції значущих імен в тексті і способом їх передачі в перекладі [5, 162].

Як вважав провідний радянський перекладознавець А.В. Федоров: "...в літературі зв'язок між образом і мовною категорією тісний і безпосередній. Саме це зумовлює характер співвідношення змісту і мовної форми в художній літературі..., де мовна форма може вступати у виключно активну взаємодію зі змістом образу чи всією системою образів, зумовлюючи характер їх осмислення" [9, 248].

На цьому етапі найбільш продуктивним методом утворення відповідників є метод калькування. В російському перекладі прикладів його використання було встановлено 30, в українському – 16. Так, наприклад, назву школи, в якій свого часу навчався дядько Гаррі Поттера – *Smeltings*, російський перекладач передав як *Вонингс*. Або передача назви *High Table* в українському перекладі як *Високий стіл*.

При утворенні значущого імені перекладач повинен пам'ятати, що це своєрідний троп, рівнозначний певною мірою метафорі і порівнянню, який використовується в стилістичних цілях для характеристики персонажа чи соціального середовища. Значущі імена утворює автор з певною метою, спираючись на існуючі в ономастиці традиції і моделі [5, 162]. Тож перекладач і сам повинен дотримуватися певної традиції та спиратися на існуючі правила.

Відмовившись від транскрипції значеннєвого імені, перекладач ставить перед собою функціонально-стилістичну задачу. Оціночно-характеристичний зміст внутрішньої форми оригінального імені повинен відповідати змісту внутрішньої [5, 172] форми імені в перекладі. Оскільки потенційно антономазія може бути виражена будь-якою номінативною частиною мови [10, 10], часто можна домогтися повної чи

часткової еквівалентності змісту порівнювальних форм. Іноді вирішення перекладацької задачі полегшується ще й тим фактом, що в різних мовах «основи власних імен мають декілька спільних рис, незалежно від мови оригіналу, через універсальї, що властиві людському мисленню та сприйняттю» [11, 23]. Ця спільність пояснюється соціально-психологічними причинами, єдністю законів людського мислення, а відносно прізвищ – подібними витоками, що походять з прізвиськ. Що ж стосується утворення значеннєвого власного ім'я, перекладач використовує одну з двох словотворчих моделей: 1) чиста основа чи 2) основа + ономастичний формант = власне ім'я [5, 164].

Тому є багато вдалих випадків передачі власних імен за допомогою перекладу. Так, наприклад, одним з негативних героїв оповідей про Гаррі Поттера є професор, викладач настійок і захисту від темних мистецтв *Severus Snape/Северус Снегг/Северус Снейп*. Його ім'я явно має для англомовного читача додаткову інформацію. Ім'я *Severus* – очевидна конотація до слів *severe* «суворий», «жорстокий», *severious* «суворий» і «серйозний». А англійське дієслово *snape* означає «критикувати, звинувачувати, гудити». І ім'я, і прізвище цього персонажа в англійській версії яскраво свідчить про його нестерпний жорстокий характер. Для україномовного читача його ім'я не має цього додаткового значення. Російський перекладач змінив його прізвище так, щоб ім'я *Северус* асоціювалося зі словом «север», а прізвище *Снегг* – зі словом «снег». Таким чином, цей персонаж для російськомовного читача виступає як людина холодна, безпристрасна, людина, що не має почуттів.

На даному етапі також можливим є використання функціональної аналогії. Так, наприклад, вчителька польотів на мітлах в школі Гаррі Поттера має прізвище *Hoosh*, в російському перекладі – *Трюк*, в українському – *Гуч*. В англійській мові слово *hoosh* означає «спиртний напій, самогон», є у нього й інше значення – «сух!»), тому загалом таке прізвище в англомовного читача викликає асоціацію з чимось ризикованим, забороненим, відчайдушним, а водночас вправним, активним і рухливим. Таке прізвище надзвичайно підходить викладачці польотів, але передати його за допомогою простого перекладу неможливо, тому російський перекладач підібрав такий відповідник, щоб він був короткий і викликав у російськомовного читача асоціації, близькі до тих, що викликає англійське прізвище. В російському перекладі подібних прикладів було встановлено 2, і в українському – також 2.

Не менш цікавим є й інший приклад. При народженні головний негативний герой книги отримав ім'я *Tom Marvolo Riddle*. Мати назвала його *Томом* в честь батька, *Морволо* в честь діда, але при передачі його повного імені виникає складність. Справа в тому, що *Волдеморт* ненавидів свого батька і, ще навчаючись в чаклунській школі, вигадав собі інше ім'я, склавши анаграму з літер імені, отриманого при народженні. Таким чином, з літер, що складають *Tom Marvolo Riddle*, вийшло *I am lord Voldemort*. Обидва перекладачі вирішили зберегти принцип утворення імені і заради нього внести зміни в саме ім'я. Таким чином, в російському перекладі читаємо *Том Нарволо Реддл – лорд Волан-де-Морт*, в українському – *Том Ярволод Редл – Я лорд Волдеморт*.

Крім того, на дванадцятому етапі можна використати і метод онімічної заміни. В російському перекладі знаходимо 4 подібних приклади, в українському – 2. Наприклад, в російському перекладі знаходимо *Гарольд* як відповідник до *Howard*, а в українському – *Майкл* до *Malcolm*.

Не можна оминати увагою і той факт, що погляди перекладачів на те, чи є ім'я власне таким, що не лише називає, але й характеризує персонаж, не завжди збігаються. Як приклад можна навести цілий ряд персонажів книги, чії імена в російському та українському перекладі не збігаються. Так, наприклад, один з позитивних персонажів в книгах Ролінг - *Neville Longbottom / Невилл Долгонупс / Невіл Лонгботом*. Як бачимо, російський перекладач вирішив видозмінити прізвище героя, намагаючись більш яскраво зобразити героя за допомогою значущого

прізвища. Український же перекладач не вважає прізвище *Longbottom* таким, що несе якийсь конотативне значення, і тому для створення відповідника використовує транскрипцію.

На тринадцятому етапі відбувається аналіз перекладу з точки зору його еквівалентності оригіналу.

Крім вищезазначених етапів та методів формування ономастичних відповідників, існує ще декілька можливостей, які не можна оминати увагою. Так, наприклад, трапляються змішані випадки, коли власне ім'я чи назва складаються з двох або більше компонентів і при їх передачі використовуються різні методи. Прикладом цього можна вважати передачу назви вулиці *Privet Drive*, в українському перекладі - *вуличка Привіт-драйв*. Використана транскрипція і уточнюючий переклад. Або при передачі назви вежі *Griffindor Tower* / *башия Гриффіндор* / *вежа Гриффіндор*, де в оригіналі слово *вежа* входить до назви і пишеться з великої літери, а в перекладах - використаній переклад і транскрипція, а слово *вежа* втрачає свою ономастичну функцію.

Крім того, як метод передачі власної назви чи імені перекладач може обрати метод деонімізації. Прикладів подібного використання було знайдено в російському перекладі – 4, в українському – 3. Наприклад, в англійському тексті знаходимо *Bonfire Night*, в російському перекладі – *праздник*, в українському - *Свято Вогню*. *Bonfire Night* – це свято, що його відзначають у Великобританії на честь невдалої спроби підірвати будинок парламенту в 16-му сторіччі. Як правило, під час святкування цієї події запалюють вогнища та феєрверки. Якщо порівнювати російський та український переклади, слово *праздник* більш загальне, а тому не повністю передає атмосферу свята, а також особливості святкування саме цього дня. Дж. К. Ролінг пише, що в той вечір і ніч було помітно безліч падаючих зірок, і дехто вважав, що то люди запускали феєрверки з нагоди свята. Свято Вогню є, безумовно, частиною чужої культури, і тому російський перекладач вирішив, чуже, отже, незрозуміле явище краще за все взагалі не передавати. Український переклад передає настрій і атмосферу саме цього свята.

Перекладач також може вирішити взагалі не перекладати власне ім'я чи назву. Так, в російському перекладі таких прикладів знаходимо 4, в українському – 2.

Звичайно, викладені етапи стратегії формування ономастичних відповідників перекладач не завжди виконує як ізольовані, послідовні і організовані дії. Можна навіть припустити, що більшість перекладачів, а особливо перекладачів досвідчених, проходять такі етапи синтетично, імпліцитно та інтуїтивно. Однак аналітичне уявлення цієї стратегії може не лише допомогти в теоретичному осмисленні коректного підходу до передачі власних імен та назв, але і в практичному навчанні тих, хто лише починає формувати професійні навички перекладу.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of application of the step-by-step translation of proper names. It is as well discussed the choice of methods forming Russian and Ukrainian correspondences while translating children literature from English.

Two hundred and twelve proper names and their correspondences taken from "Harry Potter and the Philosopher's stone" by J.K. Rowling were analyzed.

There can be defined thirteen steps of the translation strategy. They are: to define if a language unit is a proper name; to define the class to which it belongs; to define national, linguistic and other characteristics of the proper name; to define its singleness or plurality; to define its traditional correspondences; to define the possibility to transfer a proper name in its original form into the target language; to choose the method of formal similarity; to check the result for euphony; to check the correspondence for being a part of the syntagmatic and paradigmatic system of the target language; to check variants of the proper name for being equal; to check the proper name for keeping its aspects in the target language; to define the inner form of the proper name and its relevance; to analyze translation for being equivalent to the original.

The most productive methods of forming the correspondences are traditional correspondences, transcription, transliteration, the method of morphographical modification, transposition of the proper name from the target language, semantic explication, limitation of the variants of the proper name, calque, functional analog, name-for-name change and loss of the proper name significance.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: Проблеми теорії та історії. – Ужгород, 2002. – 175с.
2. Калінкін В.М. Теоретичні основи поетичної ономастики: Автореф. дис...доктора філол.наук. – К., 2000. – 35 с.
3. Магазаник Э.Б. Ономапозитика, или «говорящие имена» в литературе. – Ташкент: Фан, 1978. – 146 с.
4. Мельник М.Р. Вивчення власних назв в українській художній літературі // Наша школа. – 1998. - №3. – С.50-52.
5. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
6. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 340 с.
7. Гарбовский Н.К. Теория перевода. – М.: Издательство Московского университета. 2004. - 544с.
8. Ермолович Д.И. Имена собственные. Теория и практика межъязыковой передачи на стыке языков и культур. – М.:Валент, 2005. - 416с.
9. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для ин-тов и фак.иностр.яз.: Учеб. пособие. – 4-е изд., перераб.и доп. – М.: Высш.шк. 1983. - 303с.
10. Андреева Л.Н. Лингвистическая природа и стилистические функции «значащих» имен (антономасии). – М.: АКД, 1965. – 256с.
11. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. - 366с.

Надійшла до редакції 19 лютого 2007 р